Ilmiy tadqiqotlar va ularning yechimlari jurnali
Aoka guvohnoma № 323759 ISSN: 3060-4818

TA’LIM METODLARI HAQIDA UMUMIY TUSHUNCHA

Ma’murjonova Muxlisa
Perfect Universiteti
Boshlang‘ich ta’lim yo‘nalishi
3-kurs talabasi
https://doi.org/10.5281/zenodo.23277059

Annotatsiya. Maqolada ta’lim metodlarining pedagogik mohiyati, didaktik xususiyatlari, tasnifi hamda ta’lim jarayonidagi ahamiyati yoritilgan. An’anaviy va zamonaviy o‘qitish metodlarining o‘ziga xos jihatlari, ta’lim vositalari bilan o‘zaro aloqasi hamda o‘quvchilarning bilish faolligini rivojlantirishdagi imkoniyatlari tahlil qilingan. Shuningdek, ta’lim metodlarini tanlashda o‘quv maqsadlari, ta’lim mazmuni va o‘quvchilarning individual xususiyatlarini hisobga olish zarurligi asoslangan.
Kalit so‘zlar: ta’lim metodlari, didaktika, o‘qitish jarayoni, pedagogik texnologiyalar, ta’lim vositalari, interfaol metodlar, bilish faoliyati, ta’lim samaradorligi.

ОБЩЕЕ ПОНЯТИЕ О МЕТОДАХ ОБУЧЕНИЯ

Аннотация. В статье рассматриваются педагогическая сущность методов обучения, их дидактические особенности, классификация и значение в образовательном процессе. Анализируются традиционные и современные методы преподавания, их взаимосвязь со средствами обучения и возможности развития познавательной активности учащихся. Обосновывается необходимость учитывать образовательные цели, содержание учебного материала и индивидуальные особенности обучающихся при выборе методов обучения.
Ключевые слова: методы обучения, дидактика, образовательный процесс, педагогические технологии, средства обучения, интерактивные методы, познавательная деятельность, эффективность обучения.

GENERAL CONCEPT OF TEACHING METHODS

Abstract. This article examines the pedagogical nature, didactic characteristics, classification, and educational significance of teaching methods. It analyses traditional and contemporary teaching approaches, their relationship with instructional resources, and their potential to promote learners’ cognitive engagement. The article also emphasizes the importance of aligning teaching methods with learning objectives, curriculum content, and learners’ individual characteristics.
Keywords: teaching methods, didactics, instructional process, pedagogical technologies, teaching resources, interactive methods, cognitive activity, educational effectiveness.

KIRISH (ВВЕДЕНИЕ / INTRODUCTION)

Zamonaviy ta’lim tizimida o‘quvchilarning bilim olishga bo‘lgan ehtiyojlarini qondirish, mustaqil fikrlash qobiliyatini rivojlantirish va egallangan bilimlarni amaliy vaziyatlarda qo‘llashga o‘rgatish pedagogikaning muhim vazifalaridan biri hisoblanadi. Ushbu vazifalarni samarali amalga oshirish ko‘p jihatdan ta’lim jarayonida qo‘llaniladigan metodlarning ilmiy asoslanganligi va maqsadga muvofiq tanlanishiga bog‘liq. Ta’lim metodlari o‘qituvchi va o‘quvchi faoliyatini o‘zaro muvofiqlashtiradigan, o‘quv materialini o‘zlashtirishni tashkil etadigan hamda belgilangan pedagogik natijalarga erishishga xizmat qiladigan muhim didaktik vositalardir[1].

Ta’lim jarayonining mazmuni va vazifalari o‘zgarib borishi bilan o‘qitish metodlariga qo‘yiladigan talablar ham takomillashmoqda. Ilgari ta’lim amaliyotida o‘qituvchining ma’lumot berish faoliyatiga katta e’tibor qaratilgan bo‘lsa, hozirgi yondashuvlarda o‘quvchining mustaqil izlanishi, muammolarni tahlil qilishi, dalillarni taqqoslashi va o‘z fikrini asoslay olishi muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Ta’lim metodlarining samaradorligi ularning o‘quv maqsadlari, o‘quv materialining xususiyatlari, o‘quvchilarning yosh va individual imkoniyatlari bilan qanchalik uyg‘unlashganiga bog‘liq. Muayyan vaziyatda samarali bo‘lgan metod boshqa sharoitda kutilgan natijani bermasligi mumkin. Shu sababli o‘qituvchidan metodlarni ongli ravishda tanlash, ularni o‘zaro uyg‘unlashtirish va o‘quvchilarning faol ishtirokini ta’minlash talab etiladi.

Maqolaning maqsadi ta’lim metodlarining nazariy-pedagogik mohiyatini ochib berish, ularning asosiy tasniflarini tahlil qilish hamda o‘quv jarayonida samarali foydalanishning didaktik shartlarini aniqlashtirishdan iborat.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METOD (ЛИТЕРАТУРА И МЕТОД /LITERATURE REVIEW)

Ta’lim metodlari pedagogika fanining markaziy tushunchalaridan biri bo‘lib, didaktik nazariya va amaliyotda o‘qitish jarayonini tashkil etishning muhim tarkibiy qismi sifatida talqin qilinadi. Metod tushunchasi umumiy ma’noda maqsadga erishish yo‘li yoki muayyan faoliyatni tashkil etish tartibini anglatadi[2].

Ta’lim metodlarining nazariy asoslarini o‘rganishda, avvalo, o‘qitish jarayonining ikki tomonlama xususiyatini hisobga olish lozim. Bir tomondan, o‘qituvchi bilimlarni tushuntiradi, o‘quv faoliyatini tashkil qiladi, yo‘naltiradi va natijalarni baholaydi. Ikkinchi tomondan, o‘quvchi axborotni qabul qiladi, uni anglaydi, avvalgi bilimlari bilan bog‘laydi va o‘z faoliyati davomida yangi xulosalarni shakllantiradi.

N. B. Bekchanova, N. E. Rajabova va K. R. Karimova[3] muallifligidagi Boshlang‘ich ta’lim pedagogikasi darsligida zamonaviy pedagogik texnologiyalar, didaktik yondashuvlar, o‘quvchilarning yosh xususiyatlariga mos metodlar va interfaol ta’lim imkoniyatlariga e’tibor qaratilgan.

---

[1] Husanboyeva Q., Niyozmetova R. Adabiyot o‘qitish metodikasi: darslik. — Toshkent: Innovatsiya-Ziyo, 2022. — 392 b. UDK: 82.

[2] Iskandarov A. Yu., Azamatova D. S., Ismatov I. Sh. Kimyo o‘qitish metodikasi: darslik. — Toshkent: Zebo Print, 2024. — 367 b. UDK: 54.01:378.

[3] Bekchanova N. B., Rajabova N. E., Karimova K. R. Boshlang‘ich ta’lim pedagogikasi: darslik. — Urganch: Khwarezm Publication, 2024. — 336 b. UDK: 373.3(072).

Ta’lim metodlarini tasniflash pedagogik nazariyada turli mezonlar asosida amalga oshiriladi. An’anaviy tasnifda og‘zaki, ko‘rgazmali va amaliy metodlar alohida o‘rin tutadi. Og‘zaki metodlarga tushuntirish, hikoya, suhbat, ma’ruza va munozara kiradi. Ushbu metodlar bilimlarni izchil bayon etish, tushunchalarni aniqlashtirish va nazariy materialni o‘zlashtirishga yordam beradi.

Ko‘rgazmali metodlar o‘quv mazmunini tasvirlar, chizmalar, jadvallar, modellar, xaritalar, diagrammalar va boshqa vizual vositalar yordamida tushuntirishga asoslanadi. Ular mavhum tushunchalarni aniqroq tasavvur qilish, obyektlarning xususiyatlarini taqqoslash va hodisalar o‘rtasidagi bog‘lanishlarni aniqlash uchun xizmat qiladi. Namoyish metodi orqali esa o‘quvchilarga obyektning tuzilishi, faoliyati yoki muayyan jarayonning kechishi bevosita ko‘rsatilishi mumkin.

Amaliy metodlar bilimlarni mashqlar, laboratoriya ishlari, tajribalar, amaliy topshiriqlar va muammoli vaziyatlarni hal etish orqali mustahkamlashga yo‘naltiriladi. Ularning asosiy afzalligi nazariy bilimlarni amaliy faoliyat bilan bog‘lash, o‘quvchilarda mustaqil ishlash va o‘z faoliyati natijalarini baholash ko‘nikmalarini shakllantirishdan iborat.

O‘quvchilarning bilish faoliyati xususiyatlariga asoslangan tasnifda axboriy-retseptiv, reproduktiv, muammoli bayon, evristik va tadqiqotchilik metodlari farqlanadi. Axboriy-retseptiv metodda o‘quvchi tayyor ma’lumotni qabul qiladi va anglaydi. Reproduktiv metodda esa o‘zlashtirilgan bilimlarni o‘xshash vaziyatlarda qayta qo‘llashga e’tibor beriladi. Muammoli bayon metodida o‘qituvchi muammoni qo‘yadi va uning yechimini mantiqiy izchillikda ko‘rsatadi. Evristik metod o‘quvchilarni savollar va yo‘naltiruvchi topshiriqlar orqali mustaqil xulosaga kelishga undaydi.

Tadqiqotchilik metodida o‘quvchi muammoni aniqlash, ma’lumot to‘plash, tahlil qilish va natijani asoslash jarayonida faol ishtirok etadi.

OECD[4] tomonidan 2020-yilda e’lon qilingan Global Teaching InSights: A Video Study of Teaching tadqiqotida turli mamlakatlardagi dars jarayonlari, o‘qituvchilarning pedagogik amaliyoti, sinfni boshqarish va o‘quvchilarni qo‘llab-quvvatlash masalalari o‘rganilgan. Tadqiqot ta’lim jarayonini faqat qo‘llanilayotgan metod nomi bilan emas, balki uning amaliy ijrosi, o‘quvchilar uchun yaratilgan o‘rganish imkoniyatlari va ta’lim natijalari bilan birgalikda baholash muhimligini ko‘rsatadi.

UNESCOning[5] 2023-yilgi Global Education Monitoring Report: Technology in Education: A Tool on Whose Terms? hisobotida raqamli texnologiyalarning ta’limdagi imkoniyatlari va cheklovlari tahlil qilingan. Hisobotda texnologiyalardan foydalanishning o‘zi ta’lim sifatini avtomatik ravishda oshirmasligi, ularning samarasi pedagogik maqsadga muvofiqligi, foydalanish sharoitlari va ta’lim ehtiyojlariga mosligiga bog‘liqligi ta’kidlanadi.

Mazkur maqolada nazariy tahlil, qiyosiy tahlil, tasniflash, umumlashtirish va pedagogik talqin metodlaridan foydalanildi. Nazariy tahlil orqali ta’lim metodlariga oid tushunchalar o‘rganildi. Qiyosiy tahlil an’anaviy va zamonaviy metodlarning xususiyatlarini taqqoslashga xizmat qildi. Tasniflash metodlarning asosiy guruhlarini tizimlashtirish imkonini berdi. Umumlashtirish va pedagogik talqin orqali esa ta’lim metodlarini tanlash hamda ulardan foydalanishga doir nazariy xulosalar shakllantirildi.

---

[4] OECD. Global Teaching InSights: A Video Study of Teaching. — Paris: OECD Publishing, 2020. — 308 p. DOI: https://doi.org/10.1787/20d6f36b-en.

[5] UNESCO. Global Education Monitoring Report 2023: Technology in Education: A Tool on Whose Terms? — Paris: UNESCO, 2023. — 432 p. Hisobotning “Teaching and Learning” bo‘limi, 65–84-betlar.

MUHOKAMA (ОБСУЖДЕНИЕ / DISCUSSION)

Ta’lim metodlarining samaradorligini muhokama qilishda ularning mazmuni, qo‘llanish sharoiti va kutilayotgan natijalarini birgalikda ko‘rib chiqish zarur. Har qanday metod muayyan didaktik vazifani hal etishga yo‘naltiriladi.

Og‘zaki metodlar nazariy bilimlarni tizimli bayon etish va murakkab tushunchalarni izohlashda muhim ahamiyatga ega. Shu bilan birga, o‘qituvchining uzluksiz bayoni o‘quvchilarning faol ishtirokini cheklab qo‘yishi mumkin.

Ko‘rgazmali metodlar bilimlarni idrok etishni yengillashtiradi, ayniqsa, murakkab jarayonlar va abstrakt tushunchalarni tushuntirishda qo‘l keladi. Biroq ko‘rgazmali materialning mavjudligi o‘z-o‘zidan chuqur o‘zlashtirishni kafolatlamaydi. O‘quvchi tasvir yoki modelni kuzatish bilan cheklanmasdan, uning mazmunini izohlashi, muhim belgilarini ajratishi va boshqa bilimlar bilan bog‘lay olishi kerak.

Amaliy metodlar o‘quvchilarning bilimlarni qo‘llash, xatolarni aniqlash va o‘z faoliyatini takomillashtirish imkoniyatlarini kengaytiradi. Mashqlar, tajribalar, loyihalar va muammoli topshiriqlar o‘quv materialining amaliy ahamiyatini ochib beradi.

Interfaol metodlar o‘quvchilar o‘rtasidagi hamkorlik, fikr almashish va jamoaviy muammolarni hal qilishga asoslanadi. Munozara, kichik guruhlarda ishlash, aqliy hujum, muammoli vaziyatlarni tahlil qilish va loyiha faoliyati shunday metodlar jumlasidandir. Ularning pedagogik qiymati o‘quvchilarning darsda faol qatnashishi bilangina belgilanmaydi.

Ta’lim metodlari va ta’lim usullari o‘rtasidagi munosabatni ham to‘g‘ri anglash zarur. Metod nisbatan keng pedagogik yo‘nalishni ifodalasa, usul ushbu yo‘nalishni amalga oshirishga xizmat qiladigan aniq harakat yoki faoliyat elementidir. Masalan, muammoli ta’lim metodini qo‘llash jarayonida muammoli savol berish, farazlarni shakllantirish, dalillarni taqqoslash va xulosalarni tekshirish kabi usullardan foydalanish mumkin.

Ta’lim vositalari ham metodlarning samarali amalga oshirilishida muhim o‘rin egallaydi. Darsliklar, tarqatma materiallar, laboratoriya jihozlari, ko‘rgazmali qurollar va raqamli resurslar o‘quv mazmunini tushuntirish hamda o‘zlashtirishni qo‘llab-quvvatlaydi. Biroq vositalar o‘qitish metodining o‘rnini to‘liq egallamaydi.

NATIJALAR (РЕЗУЛЬТАТЫ / RESULTS)

Nazariy va qiyosiy tahlil natijasida ta’lim metodlarining pedagogik jarayondagi o‘rni bir necha muhim jihatlar orqali umumlashtirildi. Avvalo, ta’lim metodi o‘qituvchi faoliyatini tashkil etish vositasi bo‘lish bilan birga, o‘quvchining bilish faoliyatini yo‘naltiruvchi didaktik mexanizm hisoblanadi.

Tahlil ta’lim metodlarini tasniflashda bir nechta mezonlardan foydalanish mumkinligini ko‘rsatdi. Faoliyatni tashkil etish shakliga ko‘ra og‘zaki, ko‘rgazmali va amaliy metodlar farqlanadi. O‘quvchining bilish faoliyati darajasiga ko‘ra axboriy-retseptiv, reproduktiv, muammoli bayon, evristik va tadqiqotchilik metodlari ajratiladi. Didaktik vazifalariga ko‘ra esa yangi bilimlarni o‘zlashtirish, ko‘nikma va malakalarni shakllantirish, bilimlarni mustahkamlash hamda ularni amaliyotda qo‘llashga yo‘naltirilgan metodlar qo‘llaniladi.

Tahlil natijalaridan kelib chiqib, ta’lim metodini tanlashda maqsadga muvofiqlik, mazmun bilan uyg‘unlik, o‘quvchilarning faolligi, individual imkoniyatlarni hisobga olish va natijalarni baholash imkoniyati asosiy mezonlar sifatida belgilandi.

Yana bir muhim natija ta’lim metodlari va vositalarini birgalikda rejalashtirish zarurligi bilan bog‘liq. O‘qituvchi darsning maqsadini aniqlagach, unga mos metodni tanlashi, zarur ko‘rgazmali yoki raqamli vositalarni belgilashi va o‘quvchilarning faoliyatini tashkil etishi lozim.

Interfaol metodlarning imkoniyatlari o‘quvchilarni ta’lim jarayonining faol ishtirokchisiga aylantirish bilan izohlanadi. Hamkorlikda ishlash, munozara va muammoli vaziyatlarni tahlil qilish orqali o‘quvchilar o‘z qarashlarini ifodalash, dalillarni baholash va muqobil yechimlarni ko‘rib chiqish imkoniyatiga ega bo‘ladilar.

Xalqaro tadqiqotlar va tahlil qilingan ilmiy manbalar ta’lim metodlarining samarasi ularning nomi yoki yangiligi bilan emas, balki qo‘llanish sifati va o‘quv jarayonidagi vazifasi bilan bog‘liqligini ko‘rsatadi. Raqamli texnologiyalardan foydalanish ham aynan shu tamoyilga asoslanishi lozim. Texnologik vosita o‘quv mazmunini tushunishni yengillashtirsa, fikrlashni faollashtirsa yoki teskari aloqani yaxshilasa, u pedagogik jihatdan maqsadga muvofiq hisoblanadi.

Natijalarni umumlashtirish asosida ta’lim metodlarini o‘zaro uyg‘unlashtirish, o‘quvchilar ehtiyojlariga moslashtirish va ularning samaradorligini muntazam baholab borish ta’lim sifatini takomillashtirishning muhim shartlari ekanligi aniqlandi.

XULOSA(ЗАКЛЮЧЕНИЕ / CONCLUSION)

Ta’lim metodlari o‘quv jarayonining maqsadga yo‘naltirilganligini, mazmunan izchil tashkil etilishini va o‘quvchilarning bilish faoliyati rivojlanishini ta’minlaydigan muhim pedagogik omillardan biridir. Ular o‘qituvchi va o‘quvchi faoliyatini o‘zaro bog‘laydi, bilimlarni o‘zlashtirish yo‘llarini belgilaydi hamda ta’lim natijalariga erishish imkoniyatlarini kengaytiradi.

Maqolada olib borilgan nazariy tahlil ta’lim metodlarining yagona tasnif bilan cheklanmasligini ko‘rsatdi. Ularni o‘quv faoliyatining xususiyati, didaktik vazifalar, axborotni taqdim etish shakllari va o‘quvchilarning mustaqillik darajasi asosida tasniflash mumkin. Og‘zaki, ko‘rgazmali va amaliy metodlar o‘quv mazmunini turli yo‘llar bilan o‘zlashtirishga yordam beradi.

Ta’lim metodlarini tanlashda o‘quv maqsadlari, mavzuning mazmuni, o‘quvchilarning yoshi, tayyorgarlik darajasi va individual xususiyatlarini hisobga olish zarur. Metodning samaradorligi uning yangiligi bilan emas, balki muayyan pedagogik vazifani qay darajada hal qilishi bilan belgilanadi.

Zamonaviy o‘qituvchi tayyor bilimlarni yetkazuvchi mutaxassis bo‘lish bilan birga, o‘quvchilarning mustaqil ta’lim olishini tashkil etuvchi, ularni izlanishga undovchi va o‘zlashtirish jarayonini boshqaruvchi pedagog sifatida faoliyat yuritishi kerak.

Ta’lim metodlaridan oqilona va tizimli foydalanish bilimlarning chuqur o‘zlashtirilishi, amaliy ko‘nikmalarning rivojlanishi hamda o‘quvchilarning mustaqil fikrlash qobiliyatini shakllantirishga xizmat qiladi. Ta’lim sifatini oshirish esa metodlarni shunchaki ko‘paytirish emas, balki ularni o‘quv maqsadlari va real ta’lim ehtiyojlariga mos ravishda tanlash, uyg‘unlashtirish va baholashni talab etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Bekchanova N. B., Rajabova N. E., Karimova K. R. Boshlang‘ich ta’lim pedagogikasi: darslik. — Urganch: Khwarezm Publication, 2024. — 336 b. UDK: 373.3(072).
2. OECD. Global Teaching InSights: A Video Study of Teaching. — Paris: OECD Publishing, 2020. — 308 p. DOI: https://doi.org/10.1787/20d6f36b-en.

3. UNESCO. Global Education Monitoring Report 2023: Technology in Education: A Tool on Whose Terms? — Paris: UNESCO, 2023. — 432 p. Hisobotning “Teaching and Learning” bo‘limi, 65–84-betlar.
4. Husanboyeva Q., Niyozmetova R. Adabiyot o‘qitish metodikasi: darslik. — Toshkent: Innovatsiya-Ziyo, 2022. — 392 b. UDK: 82.
5. Iskandarov A. Yu., Azamatova D. S., Ismatov I. Sh. Kimyo o‘qitish metodikasi: darslik. — Toshkent: Zebo Print, 2024. — 367 b. UDK: 54.01:378.